

The Armenian Version of Daniel, by PETER S. COWE, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1992 (University of Pennsylvania Armenian Texts and Studies 10; XII, 490 p.

Իսահիկի [սարգսրէութեան] ճայեքեմ տարբերակը. աշխատությունը
Պիտեր Ս. Գաուիի

Հայերեն Մատթեոսյան բնագրական հետազոտության ուղիքը առաջ սկսված տեղական ու համընդհանուր պահանջող աշխատանքը վերջիս ուսանողներում նոր խաչ է ստացելու Այս իմաստով կարևոր էր ունեցել 1992 թ. Ոսկանյանի սուրբ 300-ամյա հոբելյանի նշումը, որի ընթացքում աշխարհի տարբեր հայագիտական և եկեղեցական մի շարք պարզապես հայերեն հոբելյանին նվիրված իրենց հերթական կամ բացառիկ համարներում տղազրեյին հաստատվող հայագիտական բազմաթիվ տարբեր ուսումնասիրությունները Վերջիններս էլ իրենց հերթին դարձան Մատթեոսյանի գրառար բնագրի բնական հրատարակության և արևելաօսյան ու արևմտահայերեն թարգմանությունների իրականացման 1992 թ. էջմիածնական ծրագրերի սովորելու Արևելաօսյան աշխարհագրորդի պատրաստությունն արդեն ավարտին մոտ է, սակայն դրսևորելով իրենց քննական հրատարակության ծրագիրը պակաս արդյունավետ է եղել Սա պայմանավորված է նախ աշխատանքին մասնակցող մասնագետների թվում (ընդամենը երկու մարդ), ապա՝ գրքի բարդությամբ և նրա ծավալի մեծությամբ։ Ընդամենը հրատարակվել են միայն մեկ-երեք հոբելյանի հոբելյանի հոբելյանի (այսինքն՝ նաև Ղևոնդյան, Բյուր և Երկրորդում օրինաց գրքերի) բնական բնագրերը. ըստ որում, Ղևոնդյանի տարածությունն արդեն սկսված է Սկսված է նաև Հ. Ամալյանի պատրաստած՝ Մատթեոսյանը Երեք գրքի բնագրերի տղազրությունը. նույն հեղինակն ավարտում է նաև Տասներկու փոքր մարգարեությունների բնագրերի կազմումը։

Քննական բնագրի դիրքը ևս զիջք կազմության ծառեր աշխատանքին զուգահեռ տրվում են նաև նրա՝ մի բառով համեմատական կոչելի, հետազոտական նպատակներ հետադարձող, ճշգրիտ-ձևագրական (diplomatic) հրատարակություններ, որոնց պատրաստության եղանակը հետևյալն է. ընտրվում է աստվածաշնչական որևէ գրքի երկու կամ ավելի հատված, այդ հատվածները համեմատվում են գոյություն ունեցող բոլոր կամ մասնատկողական որոշ սահմանում գրված ձևագրերի հետ. առավել

բնորոշ՝ շարադրանքին իմաստային էական փոփոխություն կամ նրբերանգ հաղորդող ընթերցվածների հիման վրա խմբավորվում են համեմատական բազմա ձևագրերը, պարզված խմբերից և նմանաբաններից՝ հրատարակչի նախընտրվելի էրտած սկզբից, որ իր բնագրական հատկանիշներով համարվում է լավագույնը, ընտրվում է մի հիմք՝ առավել լավ բնագրի որևէ մի ձևագիր, սրա ունեցածը դարձվում է բնագրի շարադրանք, ապա ձևագրական մյուս խմբերից և նմանաբաններից ընտրվում է մեկական ձևագիր, որոնք և համեմատվում են ամբողջությամբ Տարբեր առատեսակով կամ հաշվել նշանների մեջ տեղավորվող շարադրանքի մեջ վերականգնվում են հիմք-ձևագրի աշխատանքի վերաբերյալներն ու գրչական վրիպումները, իսկ համեմատված օրինակների մնացած բոլոր ընթերցումները զրկվում են սուղատակում, Համեմատվում են նաև հայերեն թարգմանության հունարեն հիմքը (Յոթնամյանից բնագիրը) և ասորերենը (Պեղիտոս), երբևէ նաև երբայերենը, որոնց արդյունքն էլ արտահայտվում է հիմնականում ծանոթագրությունների կամ հետազոտական հատուկ մասի տեսքով։

Այսպիսով, օտար բառով diplomatic, իսկ ավանդական անունով համեմատական (ճշգրիտ-ձևագրական) կոչվող այս հրատարակություններն ունեն ոչ թե հայերեն քննական վերականգնված բնագրեր կազմվելու նպատակ, այլ պատկանում են հունարեն Յոթնամյանից բնագրի ուսումնասիրման բնագրավառին, ապսինքն՝ խնդիր են հնում պարզելու, ինչ հայերեն թարգմանությանը Յոթնամյանից բնագրական պատմության մեջ ինչ տեղ ունի և ինչքանով կարող է օգտակար լինել նրա նախնական բնագրի վերականգնմանը։ Մի խոսքով, սրանց հիմնական նպատակը հունարեն քննական բնագրի կազմությանը նյութ մատակարարելն է, սակայն այս հրատարակությունները գրեթե նույն չափով կարող են ծառայել նաև հայերեն Մատթեոսյանի հետազոտությանը, և, ի վերջո, քննական բնագրի ստեղծմանը։

Հայ աստվածաշնչագիտության ասպարեզում գոյություն ունեցող այսպիսի նորագույն հրատարակությունների մեծ մասը, առանց չափազանցներու, կարելի է կոչել «Մայքլ Սթոունի»

դպրոցի» արտադրանքը Այս անունն արդարա-
ցի է նախ նրանով, որ եղանակի հիմնական
սկզբունքներն ու մանրամասները մշակել է
Երուսաղեմի Երրայական համալսարանի հա-
յաշխտության ամբիոնի վարիչ պրոֆ. Մայքլ
Մթուռնը (Textus Annuat of the Hebrew
University Bible Project, Jerusalem, 1973, vol
VIII, p. 107—25), ապա՝ ինքն էլ այդ եղա-
նակով առաջինը հրատարակել է մի շարք ան-
կանոն գրքեր (Կտակ Ղեւեայ, Եզրի Գ., Մահ
երեց մանկանց, Մնացորդը ի մնացորդաց, Մահ
Երեմիայ, Կտակ Յակոբայ, Կտակը ԺԲ. Նա-
հապետաց, Մահ Ադամայ) և մեծ արդյունա-
վետությամբ շարունակում է նույնպիսի ուրիշ
անկանոնների ու հատկությունների բնագրերի
կազմումը:

Այս նույն ծրագրի շրջանակներում մեծ օգ-
տակարություն ունեցող աշխատանք է անում
նաև կանադացի հայագետ պրոֆ. Կլոդ Կոք-
որ, որ հրատարակել է Երկրորդումն օրինաց
հրքի համեմատական բնագիրը (Scholars Pre-
s 1981) և վերջինիս նյութի վրա հիմնված հե-
տադոսեոլոգիաների մի շարք: Ամերիկացու
պրոֆ. Զ. Ալեքսանյանն արժեն հետազոտել և
խմբավորել է Մարկոսի Ավետարանի ու Գործք
առաքելոցի հնագույն, ձեռագրերը և շուտով
հրատարակելու է նրանց համեմատական բնա-
գրերը (ընթերցումների խմբավորումն արել է
համակարգչի մեքենայական եղանակով, այս-
պես կոչված՝ ուրվագծային—profile սկզբ-
րոնքով):

Եվ ահա՝ պրոֆ. Մայքլ Մթուռնի աշակերտ
Պիտեր Փաուլին նույն համեմատական սկզբուն-
քով տպագրել է Դանիելի մարգարեության
բնագիրը, որ ինքնին ուրախալի և ողջունելի
փաստ է:

Գիրքն սկսվում է նախաբանով, որ ավելի
շուտ աշխարհի հայագիտական և հայ ձեռա-
գրական տարբեր կենտրոններում աշխատասի-
րողի գործին նպաստած մարդկանց ուղղված
անհրաժեշտ «շնորհակալիք» է: Հետևում են
բովանդակության և հաճախակի հիշատակված
գրականության համառոտագրությունների ցան-
կերը (էջ XI—XVIII)¹: Ըստ էության վերջինիս
լրացումն է գրքի՝ «Հին և նոր անուններ»
ցանկին (465—90) նախորդող «Մատենագի-
տությունը» (455—63), որի մեջ, ցավոք, գի-
տակցաբար նշված չէ ծանոթագրությունների
մեջ օգտագործված, բայց հրատարակված բնա-
գրի հետ սերտ առնչություն չունեցող գրակա-
նությունը:

¹ Թվարկման հատվածում փակագծերի մեջ
նշված են գրքի էջահամարները:

Ապա գալիս են՝ բուն «Ներածությունը» (1—
24), առանցքային առաջին գլուխը՝ «Զեռա-
գրական ավանդույթը» (25—57), երկրորդը
պարզում է բնագրի պատմությունը (59—81),
երրորդը՝ հրատարակության սկզբունքները
(83—139): Տողատակում կիրառված նշանների
ու համառոտագրությունների (141) և համե-
մատված ձեռագրերի պայմանական նշանների
(142) ցանկերին հաջորդում է ուսումնասիրվող
բնագիրը (143—227): Հետևում են բուն հե-
տադոսական գլուխները. «Հայերեն տարբերակի
հնագույն շերտը և նրա առնչությունները վրա-
ցական տարբերակին ու Պեշիտտային» (229—
310), «Հայերեն Դանիելի երկու շերտը և հու-
նական ավանդույթի հետ նրանց առնչություն-
ները» (311—356), «Թարգմանության արվես-
տը» (357—388), «Հայրաբանական և ծիսա-
կան քաղվածքներ» (389—418), ի վերջո՝
«Հիմնական եզրակացությունը» (419—453):
Թվարկումն իսկ ցույց է տալիս, որ գրքի կա-
ռուցվածքը լիովին տրամաբանական է՝ թե-
լադրված ուսումնասիրվող և հրատարակվող
բնագրի պահանջներով: Ամենից առաջ ասենք,
որ հետազոտությունը Դանիելի մարգարեու-
թյան բնագրական քննությամբ մի անգամ ևս
հաստատում և փաստում է մեր պատմական
աղբյուրների այն հաղորդումները, ըստ ո-
րոնց ասորերեն Պեշիտտայից կատարված հա-
լերեն Փիլոսոֆանտիկ թարգմանությունը վե-
րաթարգմանվել է հունարեն Յոթանասից բը-
նագրի հետեղությունը: Պեշիտտայի և Յոթա-
նասիցի հետ մանրամասն համեմատությամբ
և համապատասխանությունների տարատեսակ
ցանկերի օգնությամբ հեղինակը հստակ սահ-
մանազատել է բնագրական երկու շերտ, ո-
րոնց տվել է Հայերեն Ա. և Հայերեն Բ. ա-
նունները, պարզել նրանց առնչությունները
իրար և հիշյալ հիմքերի նկատմամբ և այլն:
Թե որքանով է ճիշտ ուղիսով տարված ուսում-
նասիրությունը և թե, ըստ այդմ, որքանով
կարևոր և օգտակար արդյունքների է հանգել
հրատարակչի, կարելի է դատել «Հիմնական
եզրակացություն» գլխի ենթավերնագրերի հե-
տևյալ սոսկական թվարկումով. «Հայերենի եր-
կու շերտը և Պեշիտտայի մասը Հայերեն Ա.-ի
մեջ», «Հայերեն Պեշիտտա ընթերցումների բը-
նագիրը», «Հայերեն Պեշիտտա կապի չա-
փերը», «Հայերեն Ա.-ի պեշիտտայական վկա-
յությունները», «Հայերեն Պեշիտտա հարաբե-
րությունների պատմական կողմը», «Հայերեն
Ա.-ի լուկիանյան մասը», «Հայերեն լուկիան-
յան ընթերցումների բնագիրը», «Հայերեն Ա.-ի
լուկիանյան վկայությունները», «Հայերեն Ա.=
Լուկիանյան և Թեոդորիտոնի ինքնագիրը»,
«Հայերեն լուկիանյան առնչությունների պաա-

մական կողմը», «Հայերեն Ռ.-ի տարրերը», «Հայերեն Ռ.-ի լատինագրությունը», «Հայերեն Ռ.-ի թեո-դորիտոսյան վկայությունները», «Թարգմանա-կան արվեստը», «Հայերեն Ա.-ն», «Հայերեն Ա.- Հայերեն Ռ. անցումը», «Հայերեն Ռ.-ն», «Գրական պատմությունը» վաղ գրական սո-վորույթը», «Տեղային բնագրեր», «Վավերա-գրական ձևերը», «Ժամանակը» (Մ. դարի կես կամ 1900-ը մինչև Ս. Սահակի մահը), «Համե-մատական (diplomatic) հրատարակությունը», «Շեքսպիրի դատորոշումը»:

Այս թվարկումներից ամենապայման հետո ան-հրաժեշտ ենք համարում տալու գործի մեր ընդհանուր գնահատականը, որ անպայման զեր-վառական է. կատարվածը համակողմանի քնն-նություն է, որ մեծապես օգտակար է լինելու նաև հայերեն քննական բնագրի կաղմության ընթացքում, Կա, սակայն, խնդիրների մի շարք, որի հաշվառումը, կարծում ենք, կարող է նույ-նաբանությամբ այլ հրատարակություններ դնել պա-հել որոշ ձևական (տեխնիկական) և սկզբ-րունքային շեղումներին:

Ըստ հավաքածուների աշխատասիրողը թը-վարկել է խնդրո նյութը պարունակող՝ փորձ-նակաճ համեմատության համար օգտագործված 120 և այս կամ այն պատճառով հասու շե-ղած 10 ձևադիր (առանձին դեպքերում նկա-րագրությունների հիման վրա ենթադրվել է վերջիններիս՝ որևէ ավանդույթի պահպանելու հնարավորությունը), Լնտրվել է 20-ի. վ. Զոհ-բայանի հրատարակության (Վնեստիկ, 1805) հետ րադղատվել են րավական ընդարձակ հատ-վածներ՝ Գլ. ԺԳ. 44—64, Գլ. Գ. 27—Գլ. Ե. 7 և Գլ. ԺԱ. 11—35, իսկ սա ինքնին նշանակում է, որ խմբավորումն աստիճանաված է պատահա-կանություններից և սխալմունքներից: Այստեղ էլ նկատենք, որ ձևագրերի (անգամ հիմ-քի և ամբողջովին համեմատվածների) մեջ բնագրի պարզեցրած թևերի համարները հրատարակությունը լույսի. տնչական թվացող թերություն է, րայց նշանակումը կարող էր զուրկություն ընծայել հետագա հետազոտողին:

Այս տեսակ հրատարակության համար ձև-ագրերի խմբավորման և համեմատելի ձևա-գրերի ընտրության խնդիրը առանցքային է: Կաղմոդն այն լուծել է հիմնականում հաշոդ-համեմատված 120 ձևագիրը քերականական, գրչական, բառագիրքային հատկանիշներով բաժանել է հինգ խմբի, որոնք ընդգրկում են 15, 22, 29, 28 և 26-ական միավոր: Խմբերն էլ իրենց հերթին՝ ավելի պակաս նշանակալից հատկանիշների համաձայն, բաժանված են են-թախմբերի՝ առաջինը (A)՝ 3, երկրորդը (B)՝ 4, երրորդը (C)՝ 5, չորրորդը (D) և հինգե-

րորդը (E)՝ 3-ական: Զատորոշված է ընդա-մենը 13 ենթախումբ, որոնցից հինգից (ամեն խմբից մեկական) րացի, մյուսներից ընտրվել է մեկ (երկուսից՝ երկուական) ներկայացուցիչ-ընդամենը 15 ձևագիր: Սրանք ընտրվել են՝ համեմատված 120 ձևագրերի տված ընթեր-ցումները հական (կարևոր), սակավաթիվ և անորոշ խմբերի բաժանելով, ապա՝ առաջին տեսակի ընթերցումներ առավել շատ ունեցող ձևագրերին նախապատվություն տալով:

Հարկ է նաև նկատել, որ խմբավորումն արված է հիմնականում հուսալի (միայն ա-ռանձին դեպքերում թույլ և սակավարժեք՝ հո-դի տաբուլություն և այլն) լատինիչ-ընթեր-ցումների հիման վրա: Կարևոր է նաև այն, որ կաղմոդն իր արած խմբավորումը համեմա-տել է Աստվածաշնչի այլ գրքերի (Կտակք Լր-կոտասան նահապետաց, Եզրի Գ, Երկրորդում օրինաց, Յոթ և այլն)՝ ուրիշ ուսումնասիրող-ների արած խմբավորումների հետ և ուղի-գծել հետաքրքիր իրողություններ: Յովոք, երեկ վրիպմամբ, ին համեմատել Մակարայեցոց գրքերի հիման վրա 2. Ամայանի՝ բոլորովին տարբեր՝ հաշվողական եղանակով արած խմ-բավորումը (ՊՐԶ, 1979, № 4, էջ 59—71), Նոր և հին այս բոլոր դասակարգումների շը-նորհիվ ավելի է մեծանում հայերեն Աստվա-ծաշնչի ձևագրերի ծագումնաբանական-աղ-ղակցական պատկերը թվադր ուղիղծերով պարզելու հնարավորությունը:

Ընտրված հիմքը (մասն է Ա1 և Նթխմբի) բնագիրը պարունակող հնագույն ձևագիրն է՝ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի № 287 (1258 թ., Հոտիկյա, Ղրիչ՝ Կոստանդին քհյ, ստացող՝ Պետրոս), Բարեբախտաբար, այս դեպ-քում հնագույնը նաև լավ ձևագիր է. իր ուղ-ղագրական հատկանիշների համեմատ՝ ունեցել է բավական հին գաղափար օրինակ: Հրատա-րակության համեմատական եղանակի դեպքում լատինացի կարևոր են հիմքի ճիշտ վերծա-նություն-վերարտադրությունը և նշանակվելիք ընթերցումների ընտրության սկզբունքները: Ար-ված աշխատանքի որակը պարզելու համար րադղել՝ զուրկ ԺԳ. (Շուշանի պատմություն) և Գ. 27—Ե. 7, ԺԱ. 11—35 (սկզբից՝ ԺԳ 1—43 մասի հավելումով՝ խմբավորման համար կաղմոդի ընտրած) հատվածները նախ համե-մատել ենք հիմքի (ՄՄ, ձև. № 287) հետ, ապա՝ այս հրատարակության համար կարևոր դեր ունեցած երեք ձևագրի մեր ձևերին եղած համեմատության հետ: Այս երեքից երկուսը կաղմում են C1 ենթախումբը՝ Երեսացի Ս. Հակոբյանց № 1925 (Երզնկա, 1269 թ.) և Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի № 1500 (Այ-

րիվանք, 1283 թ.). ընտրվել և համեմատվել է առաջինը, որ շատ ուշագրավ ընթերցումներ ունենալով հանդերձ, ունի նաև բազմաթիվ գրական վրիպումներ ու զանցառություններ, այսինքն՝ անխնամ ձեռագիր է. մինչդեռ երկրորդը (գրիչ՝ Մխիթար Այրիվանցի) ավելի խնամված ընդօրինակություն է՝ Երրորդը (մրանում է Ծ3 խմբի մեջ) հիմքն է Զոհրաբյան հրատարակության (Վենետիկ, 1805)²։

Մեր համեմատությունների հիման վրա հարկադրված ենք անելու դիտողություններ և արձանագրելու վրիպումների մի շարք։

Բնագրի սկզբի երկնիշ և անգամ զլիսատառով գրված «Եւս կապը դարձվել է միանիշ Եւս. սա միայնակ իշխում է ամբողջ հրատարակության մեջ, հաճախ գրված է վերջակետից հետո, որ կետադրական իմաստով կատարյալ անհեթեթություն է։ Այս նշանը արագագործության թելադրանքով XII դարում առաջացած կապգիր է. հանրահայտ այն պատճառով որ Վ—XII դարերում միանիշ Եւս գոյություն չի ունեցել, նույն դարերի հուշարձանների հրատարակության ժամանակ պետք է անպայման այդ կապգիրը բացել և դարձնել երկնիշ Եւս»։

Հիմք ձեռագրին ունի իր գաղափար օրինակից ըխող՝ օժանդակ բայի և անկատար ժամանակների վերջավորությունների ե-ով գրության հաճախագիտություն. հրատարակիչն այս հարցում դրսևորել է ավելորդ բծախնդրություն և ե-ով է բերել անգամ ակնհայտ է-ով ձևերը։ Համոզված ենք, որ ուղղագրական կատարյալ պատկեր ներկայացնելու նպատակ չհետապնդող այսպիսի հրատարակության համար ե-է տարբերություն նշանակելն անիմաստ է, ուստի և արժեր (հրատարակության սկզբունքների շարքում զգուշացնելով) հիմք ձեռագրի շարագրանքը բերել կանոնական տեսքի և այդ տարբերությունը մատնանշող ընթերցումներ չտալ։ Սա ավելի ճիշտ է նաև այն պատճառով, որ ընթերցումների ընտրության ու նշանակման որոշգրված սկզբունքների համաձայն ե-է-ի տարբերությունները նշված են անհետևողական՝ զրեթե անսկզբունք ձևով։

Նույն դիտողությունը վերաբերում է նաև բառափոխի ու-ին և ու-ին հաջորդող յ-ի խոնդրին. հարյուրավոր ձեռագրերի նման՝ այս հրատարակության հիմքը նույնպես անհետևողական է. միևնույն բառի միևնույն ձևի մեջ հինգ տեղ յ ունի, մի տեղ ու (կամ՝ հակա-

ռակը). կրկին պետք էր շարագրանքը բերել կանոնական տեսքի (պակասող տեղերում յ-ն ավելացնել) և որևէ (անգամ հատուկ անունների վերաբերող) ընթերցում նշանակել քանզի այս հարցում հետևողական լինելու դեպքում հրատարակության տողատակերը պետք է լինեին եղածի գոնե կրկնակին։

Էական է նաև կետադրության խնդիրը. պարզ է, որ գլխավոր շարագրանքը հասկանալի է լինում մեծ մասամբ տրոհման նշանների շնորհիվ. միջնագրային բնագրի հրատարակիչի գրած կետադրությունն էլ նշանակում է, թե ինքը՝ հրատարակիչն ինչպես է հասկացել բնագիրը։ Հանրահայտ է նաև այն իրողությունը, որ կետադրական ներկա ըմբռնումներն ու սահմանումներն անցել են զարգացման երկար հունապարհ. այսինքն՝ հայերենի կետադրությունն այսօրվա տեսքն ու դրսևորումները չի ունեցել այս հրատարակության հիմք ձեռագրի զբաղումային ժամանակ (XIII դար)։ Վերջինի կետադրական պատկերը հետևյալն է. ունի ասկավաղեպ վերջակետ, հաճախագիտ ստորակետ և ասպարաջի դիրք ունեցող, բայց այսօրվա բուլթի պաշտոն կատարող ստորակետ։ Ցանկացած բնագրի ցանկացած տեսակի հրատարակության համար կիրառելի լավագույն եղանակը կետադրությունը ժամանակակից կանոններով նշանակելն է։ Այս տեսակ համեմատական հրատարակության համար հարող էր սկզբունք դարձվել նաև հիմք ձեռագրի կետադրության ճշգրիտ վերատարադրությունը, որով շարագրանքն ավելի հասկանալի կլիներ, քան այստեղ արվածով է, երբ է՝ անգլերենի կետադրական ըմբռնումների կիրառությունը հայերեն ոսկեդարյան բնագրի մեջ։ Ավելի պատկերավոր ասենք. ինչքանով հասկանալի կարող էր լինել անգլերենի կանոններով կետադրված ժամանակակից հայերեն որևէ շարագրանք (դամ հակառակը՝ հայերենի սկզբունքներով կետադրված անգլերեն). բնագրի այդ հրատարակության մեջ անգամ նմուշի համար մի հատիկ բուլթ չկա։ Գուցե առարկան, թե ժամանակակից հայերենի արևելյան և արևմտյան ճյուղերում կետադրական կանոնների միասնականություն չկա, ուրեմն և՛ ո՞ր մեկի սկզբունքն է կիրառելի։ Անկասկած, արևելահայերենին ավելի կուռ և համակարգված է, բայց այսպիսի կասկածի դեպքում հայերենի որ ճյուղի սկզբունքներով էլ առաջնորդվելու լինենք, ավելի տղամարանական կլինի, քան մեր հրատարակիչի արածն է, որ շափազանցելով կարելի է զուգորդել լատինատառ հայերենի հասկացության հետ։

Հիմքի գրչական վրիպակները նույնպես վե-

² Այս ձեռագրերը նշանակված են համապատասխանաբար Ծ, Ա, Զ պայմանանիշերով։ Համեմատությունն արել է Երևանի Մատենադարանի գիտաշխատող Արմեն Մալխասյանը։

րականացնող և ն սխալ թվացող եղանակով. ախպես՝ ԺԳ. 10—ճարտար րաբն իրեն վերականգնված առնվել է սուրանկյուն փակագծերի մեջ՝ «Հարալը», որովհետև ընդգծվածը հիմքի մեջ է, բայց հրատարակչին էլ թվարկը. այսպիսի տասնյակ զվերականգնումները կարելի էր անել խնդրական տառը կամ քերականական վերջավորությունը բաղադրական փակագծերի մեջ առնելով՝ «Հարալը»։ Այսպես թվում է, որ հիմքն այդ բառը չունի։

Ավելի ցավալին այն է, որ, ինչպես ցույց տվեցին մեր համեմատությունները, բուն հիմքը ոչ միայն է, այլև ընկալվել է վերանվել. և ինչպես իրողության կազմին հիշենք, որ մեր ստուգածները հենց դրուբյան ունեցող 120 ձևադրի խմբավորման համար կազմող, ընտրած հատվածներն են և, ինչպես պարզվեց, հիմքի վերանվորման ժամանակ եղած վրիպումները համախառն արձանագրված չեն նաև տարբերակներին մեջ (հաղիվ թե իրականում աղբյուր լինի), ուստի, հասկանալի է, որ վերանվորման ավելի ավելի է. Ահա այս պատճառով էլ հարկադրված ենք այստեղ բնագրի կարգով բերելու մեր արձանագրած բոլոր վրիպումները.

ԺԳ. 6—«Հանադարձոր էլին. անիմաստ բառանշատում է արվել. պետք է լինե՞ր՝ «Հանապարհորդին», որովհետև համարադարձոր էր այն է։

ԺԳ. 9—գրիչը «և խոտորեցողին դառն իրանց» արտահայտությունը կրկնել է և ավելորդը բերել. այս հիմքից ծագած հետագա օրինակների մեջ դուրս է արձանագրված է դրյալան այս վրիպումը, ըստ իս, պետք էր նշել։

ԺԳ. 13—«Հարցնալ ի միմեանց» ընդգծված նախդիրը ձևադրում կա, տպագրի շտրադրանքի մեջ՝ ոչ (տեղատակին կա այն սենցող հինգ ձևադրի մասնակցում)։

ԺԳ. 20—«Գործք բուրաստախա միակեղ ևն»։ Ընդգծված հոգը հիմքում կա, իսկ տպագրում՝ ոչ։

ԺԳ. 22—«տաղնալ է ինձ... մահ է ինձ»։ Ծանոթակ բառը երկու դեպքում էլ սուրանկյուն զվերականգնման փակագծերի մեջ է. իրականում հիմքը երկու տեղում էլ չէր ընկել։

ԺԳ. 29—«Տղեցեք և ընկեք զՇուշանա այսր որ դուստր է Քեղկեք»։ տողատակին արձանագրելով, որ «և ընկեք»-ը հետագա հավելում է, շարունակությունը սխալ է կարգացել և ստացել այս քերականական անստույգությունը. ձևադրում է՝ «Տղեցեք և ընկեք զՇուշան այսր» (մի հատիկ և-ն կարգացվել է վերադարձվել է կրկնվել)։ Նկատենք, որ Արսեն Բաղրատու-

նու նշանավոր քննական հրատարակչի (Վենետիկ, 1860) մեջ հատվածն ունի այս տեսքը. «Տղեցեք զՇուշանայ զդուստր է Քեղկեք»։ այսինքն՝ հիմքի և րազում այլ ձևադրերի ունեցած ձևն աղավաղում է, իսկ հրատարակչի սխալ վերծանությունը՝ կրկնակի աղաւաղում։

Գ. 25—«Ես եղև յերկնից բեզ ասեն, նարուքողոնոոր արքա»։ մինչդեռ ձևադրում հստակ աւելում է։

Գ. 30—«Խոտ իրբև զարչառ ուտեր, և ի ջաղոյ երկնից մարմին նորա ներկալ՝ մինչև վարաք նորա իրբև դառնեալ»։ «Ես»-ն և եղև զուրեք նորա իրբև զթաշնոց երկնից։ երկնից բառը տողատակում համարվել է հետագա հավելում. իրականում ձևադրի ձևը կրճատագրություն է, հետագայում էից վանկը վերականգնվելիս վրիպմամբ չի դրվել մեր՝ ուղղական փակագծերի մեջ առած կ-ն. Ավելի կարևոր է առաջին ընդգծումը՝ եղև զուրեք, որի ընթերցումներ են նշանակված. հիմքն ունի եղև զուրեք, մյուսները՝ Եղև զուրեք (իմա՝ եղև զուրեք. թ-ն վրիպակ է), ըղընկում է և այլն. Ես զբանքի մեջ անմտաբար կիսված է նրան նոր՝ սխալ լծառա հաղորդած՝ եղև զուրեք ձևը երկավարի հիմքի վրա առաջացած պարզ զըրչական վրիպակ է՝ Ե-ն շփոթ, այսինքն՝ հիմքի զաղափառն ունեցել է նըրնգում է ձևը, որ պետք էր վերականգնել կապ դարձնել եղև զուրեք։ Այսպես հրատարակչի սխալ վերծանությունը վաղը կարող է համարվել հայերեն լարգամանի վրիպում։

Գ. 31—«Եղալս իմ յերկինս համարածի... և զարարեալն աւրհնեցի, և զկենդանին յաւիտենից դուրեցի»։ ընդգծված իմ-ը և եւ-երը հիմքում և մեր ԵԱԶ ձևադրերում կան, իսկ եւրալի շարադրանքում և տողատակում՝ ոչ։

Գ. 32—«Ես եղև ի զաւրալին երկնից»։ ընդգծված բառը հիմքում հետագա ձևադրի դարձված է «զաւրալին», բայց տպագրի մեջ չի մասին խոսք չկա։

Գ. 34—«Եւ շալիզ նորա իրաւունք»։ ընդգծվածը տպագրում դարձված է «շառաւիղք», տողատակում էլ իրբև հիմնարառ դրված է՝ «շաւիղք», Վենետիկի յ՝ 280 ձևադրի ԵԱԶ-ը՝ «շաւիղք»։ այսինքն՝ կրկին տպագրական վրիպակ է։ Միաժամանակ, մեր ԵԱԶ օրինակների ունեցած զաւիղք ընթերցումը տողատակին նշված չէ։

Ե. 2—«Եղի արքեն եմալ թագաւորն»։ տըւրադրում նշված չէ, որ հիմքում եմալ-ը նախադաս եղել է եմալի. սրբագրողը եղել է երկի դրիչը։

Ե. 4—«Եւ <ըմպին> գինի»։ Եւ-ն համարված է հիմքի շունեցած՝ հետագա հավել-

ված, որ ճիշտ չէ. նույնպես ճիշտ չէ նաև հիմքի՝ ըմբռնելիս ընթերցվածը և ըմբռնելիս վերականգնումը, քանզի ձեռագրի ունեցածն է հենց՝ ըմբռնելիս:

Ե. 4—«Եւ զԱստուած յաւիտենից» հիմքն ունի «զԱստուածն» ձևը, որ տողատակում կա որպէս հիմնարար. ուրեմն՝ կրկին տպագրի վրիպակն է, որից խուսափելն անհնար չէր:

Ե. 5—«Ի վերայ <բոնիոյ որմոյ> տաճարի» սուրանկուն փակագծերով «վերահանշնրման» պատճառը հիմքում առկա հետևառաջութիւնն է՝ «որմոյ բոնիոյ» ուրեմն՝ այս «վերականգնումն» էլ է անիմաստ:

Ե. 5—«զթաթ ձեռինն որ <զրեո>» սուրանկուն փակագծերն ավելորդ են, որովհետև հիմքը «զրեո» բառն ունի:

Ե. 6—«Եւ <ծունեւ» նորա զմիմեանս քաղաքսէին» ծունկէ՝ բառն արժեք զննել «ծունեւի» տեսքով, քանզի հիմքն ունի միայն <ի> բացթողում վրիպակը: Բարբառսէին բառի՝ հիմքի համար նշանակված քաղաքսէին ընթերցումը ևս սխալ է, որովհետև բառիս մեջ մոծված խն հավելված է հետագա ձեռքով:

Ե. 7—«Եւ մանակ ոսկի ի պարանոց իւր, և Խրոնդ ի Թագաւորութեան իմում տիրեսցէ» բնագրի իմաստն աղճատող անիմաստ բառանշատում է, հիմքում բառս գրված է շնչութիւն՝ «երբորդի», որ պետք է հասկանալ՝ քաղաքսէին լինելու մեկ Խրոնդ մասի իմաստով:

ԺԱ. 11—«Եւ մատենացի զարն» հիմքն ընդգծված եւն ունի, տպագրի՝ ոչ, չունի նաև տարբերություններ, իսկ մեր ԵԱԶ օրինակներում այն կա:

ԺԱ. 17—«Եւ մի <յամբասցի> եւ մի եղիցի» յամբասցի բառի փոխարեն հիմքն ունի յամբաստացի, բայց տողատակում այս բառին վերաբերող ընթերցում չկա. անհասկանալի է, թե որտեղից է առնված յամբաստացի-ն:

ԺԱ. 25—«Խորհեցի ի վերայ նորա խորհուրդ» այսպես ունեն հիմքը և մեր ԵԱԶ օրինակները, սակայն տպագրի ընդգծվածի փոխարեն ունի «զնա եւ զգաւսն արեւոյն», եւ անկիցի վիրատուք քաղաքսէին, իսկ տողատակում որևէ ծանուցում չկա: Դժվարութիւնը կարողացանք զուշակել, որ ի վերայ նորա խորհուրդ հատվածն ընկել է, իսկ նրա փոխարեն՝ կանխելով իր տեղը, կրկնվել է հաջորդ՝ 26-րդ տան երկրորդ կեսը:

Այսպիսի հիմքի սխալ վերծանում-վերարտադրումների, ըստ այդմ էլ՝ բնագրի հրատարակչական խաթարումների վերաբերյալ Մի պահ ստեղծվում է այն տպավորութիւնը, թե հիմքի վերծանում-վերարտադրումից հետո չի արվել այն անհրաժեշտը, որ արվում էր նաև

միջնադարում՝ վերստուգումը և սրբագրումը:

Իսկ այժմ՝ մի քանի խոսք ընթերցումների ընտրության սկզբունքների իրավացիության և նշանակվածության բարեխղճութեան (ճշգրտութեան), միով բանիվ՝ բնագրի հրատարակչության վստահության արժանի լինել-լինելու խնդրի վերաբերմամբ:

Նախ՝ տարբերակներն նշանակման ձևի մասին. սովորաբար կազմողն ամեն ձեռագիր նշանակվում է մի պայմանանիշով՝ հիմնականում տառով: Մ. Սթոունը սովորաբար նշանակում է լատիններենի գլխատառերով. Կ. Կոքսը հնաեկ է մի այլ սկզբունքի՝ պայմանանիշ է դարձրել ըստ կարգի այն հերթական համարները (1, 12, 35), որով իր առաջարկած դասակարգումը (Բանբեր Մատենադարանի, № 12, Ե., 1977, էջ 295—304) թվարկել է Ա. Զեյթունյանը. ի դեպ, լատիններեն գլխատառերի և 1—0 թվանիշերի լծորդութիւնը (Ա, Բ, Գ և այլն) ստեղծված այդ պայմանանիշերն ընդունել է նաև Հ. Ամալյանը:

Իսկ մեր գրախոսութեան նյութ հրատարակութեանը պայմանանիշեր չունի. ձեռագրի պահպանման վայրի անվան սկզբնատառի (կամ տառերի) համառոտման հետ միշտ գործածվել են ձեռագրերի գրադարանային գույքահամարները. այսպես, ասենք Ա (Ա)՝ Կոչնու փոխարեն ամեն անգամ գրվել է M 287 (M—Ծրեանի Մատենադարան), կամ Ղ (Ղ)՝ Կոչնու փոխարեն ամենուր գրված է CHB 5, որի տառերը համառոտում են «Հարով Բնիկի հավաքածու» (Քեմբրիջ) խոսքերը: Կան նաև ավելի բարդացված նշաններ. M 182=M 182 + V 1508. M 182=M 182 + M 351, իսկ M 182=M 182 + V 1508 + M 351, Անհնար էր, որ առաջինը լիներ Ա, երկրորդը՝ ԱԲ, երրորդը՝ ԱԲԳ (A, AB, ABC), Եթե մի կողմից, հրատարակության տողատակը թեթևացնելու համար, գուցե և իրավացիորեն, արժե ուղղագրական նշանակություն ունեցող ընթերցումները չնեղակայացնել, իսկ պատմական լեզվաբանության և թագադրական քննությունների համար կարևորություն ունեցող կրկնվող տար-

³ Ցավով արձանագրում ենք, որ վերջերս հայաստանյան բնագրագիտութիւնը որդեգրել է պայմանանիշերն անպայման լատինատառ նշանակելու սովորով: Մինչդեռ դարասկզբին Ս. Մալխասյանցի գլխավորությամբ տպված «Պատմագիրք Հայոց» շարքի և Ե. Տեր-Մինասյանի հրատարակած «Նշանակալի Պատմութեան քննական հրատարակութեան» (Ե., 1957) մեջ, տողատակում մեծագույն հաջողությամբ կիրառված են հայերեն այբուբենի գլխատառերը:

թերակները պահել առանձին հետադուրության համար (էջ 101), ապա մյուս կողմից նույն տողատակը ծանրացվում է՝ միանիշ պայմանական նշանի փոխարեն հնդանիշ կամ վեցանիշ դուրսագամար գնելով, անսպասանորեն կատարելապես ավելորդ բևեռվում է հնդանիշ, որ ընթերցումը վկայող ձևադրված գույն-թափափառով ավելի հեշտ է (Ն 1500 — Երկվանի Մատենադարանի ձև. Ն 1500), բայց հնարավոր է նաև Ա (15) պայմանանիշին հեշտությամբ վերադարձնել, Միաժամանակ, արժանազան ու պահպանել ցանկացած ասպարեզի խելամուտ և տրամաբանական ավանդույթը:

Այժմ, զրախոսվող դժբաղդակների հետ ակնարկված ԵԱԶ ձևադրերի համեմատությունը ներկայացնելուց առաջ վերհիշենք. ըստ առկված են ձևադրերի խմբավորման հիմք զարգացած հատվածները, մեր Ե-ն ներկայացուցիչն է կաղնոդի C1 ենթախմբի (Ա-ն նույն ենթախմբի մյուս՝ ամբողջովին չհամեմատված օրինակն է), իսկ Զ-ն ներկայացուցիչն է D3 ենթախմբի: Այսինքն՝ Ե-ի և Զ-ի կարևոր՝ արժեք ունեցող ընթերցումները սկսած է նշված լինելին, իսկ Ա-ինը՝ ոչ, այս պատճառով միայն վերջինիս հատուկ ձևերի չդուրսբերումը լինեք ներշնչում, Ուղղադրական արժեք ունեցող ընթերցումների լինելը ևս լինեք նշում, հիմքի վերածառնությունը վերարժեքող դիտողությունները նորից լինեք կրկնում: Ուստի ևս միայն կազմակերպող՝ որպես հիշյալ ձևադրերի ընթերցում չնշանակած ձևերը. եթե նույն ձևերը կան որպես ալի ձևադրերի տարբերակներ, փակագծում անմիջապես «ունի» բառով նշում ենք այդ փաստը: Նախ չնույն ենք մեր պայմանանիշ(-ներ)ը, ապա՝ ընթերցումները, ուղղանկյուն փակագծի՝] (այստեղ ունի ֆիգուրալ բառի դերը), իսկ վերջում՝ հիմնաբար, իմա՝ հրատարակության շարադրանքի՝ հիմք ձևադրի ձևը:

ԺԳ. 45—ԵԱԶ զհսգին սուրբ] զոգի սուրբ.
47—ԵԱԶ զուգ խառնեցար] խառնեցար (ունի):

48—Զ զդուստր] զդուստր.
49—ԵԱ զնմանին] զնմանե.
52—Ե նոցանին] նոցանե. Ե մեղքն] մեղք. Ե զորձերն] զորձերի.

53—Զ ուր] որում (ունի).
54—ԵԱԶ—զգոսա] զգա (ունի).
54—նշանակել է՝ Ե որ] որով. ձևադրին այսպիսի ընթերցում չունի.

55—ԵԶ բարոք] բարիք (ունի).
55—ԵԱԶ զուխդ (Ե զուխտ)] զուխ.
56—Ե ածակ] ածակ.

57—ԵԱԶ զդառերս] զդառերս.

57—ԵԱԶ մերձենային] մերձենային (ունի)

57—նշանակել է՝ Ե առ ի] առ Ե.
իրականում է՝ ի] առ 2^o:

59—ԵԱԶ ասէ] և ասէ (ունի).

59—ԵԶ բարոք] բարիք (ունի).

59—Զ սուսեր մերկ] սուսեր.

59—Ե սղոցեալ ԱԶ սղոցել] սղոցել (երկրորդն ունի).

61—ԵԱ զսուտ վկայսն] սուտ վկայս.

63—Զ աղգականաք նորա] աղգականաք.

64—ԵԱ յարէն] յարէ.

28—Ե րանք] րանքն.

30—Ե ներկեալ] ներկալ (ունի).

33—նշանակել է՝ Ե խնդրեցին] խնդրելին. իրականում է՝ ԵԱ խնդրեցին, Զ խնդրեցին (որ չի նշանակել).

34—նշանակել է՝ Ե զամենեսին] զամենեսն. իրականում՝ Ե զամենեսն.

Ե. 2—ԵԱԶ զսպասս] զսպաս. այստեղ նշանակել է անհիշտ՝ Ե զսպասն.

3—ԵԱԶ տաճարէն] տաճարէ.

4—ԱԶ արծաթեղէնս] զարծաթեղէնս (ունի).

4—ԵԱ զսղեծիս] զսղեծեղէնս.

4—ԵԱ հողաք] ողոցն.

7—նշանակել է անհիշտ՝ Ե որ ոք] որ. ձևադրին այս հավելումը չունի:

7—ԵԱԶ ընթերցի] ընթերցի (ունի).

ԺԱ. 11—ԵԱԶ և ևլէ և տացէ] ևլէ և տացէ. ունի անհիշտ՝ Ե և ևլէ (զրափոխություն).

14—ԵԱ ժողովրդեանն] ժողովրդեան.

16—ԵԱԶ կացցէ] կայցէ.

17—ԵԱ զսարսրութեամբ] զսարսրութեամբ իւրով.

17—ԵԱԶ թաղաւորութիւնս] թաղաւորութիւն.

17—ԵԱ տացի] տացէ.

18—ԵԱԶ զիշխանսն] զիշխանս.

18—Ե թաղաւորութեանն] թաղաւորութեան.

22—ԵԱ որ հեղեղատեսցեն] որ հեղեղատեսցեն.

22—ԵԱԶ և խորտակեսցի և] և խորտակեսցի.

23—ԵԱ խառնեսցինն] խառնեցինն (ունի).

24—ԵԱ աշողութեամբ] աշողութեամբ.

24—ԵԱ հարք հարցն նոցա] հարք հարց նորա.

24—Ե յեզիպտացւոցն] եզիպտացւոց.
24—Ե ի ժամանակի] ի ժամանակ.
25—ԵԱ դարու մեծաւ] զարաւ մեծաւ.
25—ԵԱ խորհեսցի] խորհեսցին.
26—Ե գարսն Ա զգարսն նորա] զգարս-

որն.

27—ԵՁ սուտ խաւեսցին] սուտ խաւ-
սիցին (ունի).

28—ԵԱՁ դարձցին] դարձցի.

28—Ե երկիր] յերկիր.

28—Ձ ուխտի] ուխտին.

28—ԵԱՁ և արասցի և] և արասցի
(ունի անհիշող՝ և արասցի և).

29—Ե յերկիր իւր հարաւայ] ի վերայ
հարաւայ.

29—ԵԱՁ և ոչ ևզիցի (և ևզիցի)] և
ևզիցի (ունի).

30—ԵԱՁ և խոնարհեսցին] <խոնար-
հեսցին>.

30—ԵԱ բարկասցին] բարկասցի (ունի
անհիշող՝ և բարձրասցին] բարկասցին).

31—ԵԱ ի նմանէն] ի նմանէ.

31—ԵԱՁ զհանապազորդութիւնն և տու-
ցեն] զհանապազորդութիւնն և տացեն.

31—ԵԱ ապականութեանն] ապակա-
նութեան.

35—ԵԱՁ ակարասցին ի փորձել] <տը-
կարասցին> փորձել (ունի).

Արիստոսանքով արձանագործւում ենք նաև, որ
տողատակում բավական զգալի են թե՛ գույ-
քահամար թվերի և թե՛ ընթերցումների վրի-
պականների փաստերը:

Ամփոփենք.

Ռմեհիս բնորոշումով օրինակների մեծ մա-
սի կողքին կա բել (—հիշատակություն) հա-
մառատումը. համապատասխան տեղում դա-
ցատրված է, որ սա գրվում է որեւէ բառի բո-
լոր ընթերցումների վերջում և նշանակում է,
թե իր մոտ գրված ձևն ունեն նույն բառին
վերաբերող մյուս ընթերցումների մոտ չհիշա-
տակված բոլոր ձևերից: Բայց թե՛ սա և
թե՛ տարբերակների նշանակման որոշ այլ եղա-
նակներ մեզ տմեհա՛ւարմարը չեն թվում. եթե
պայմանական համառոտագրություններն ըն-
դունվում են տողատակում տեղ շահելու հա-
մար և եթե դրանք շատ են, ապա նաև շատ
են խանգարում նույն տողատակերի գլուխըն-

կալելիությանը. ավելին՝ ձեռագրերի ազգակցու-
թյան պատկերը բավական աղոտանում է:
Այսինքն՝ այսպիսի կորուստների զեռվ տեղ շա-
հելու փոխարեն կարելի էր ձեռագրերը նշանա-
կել մի տառանոց պայմանանիշերով:

Վերը թվարկված վրիպում-օրինակների մի
մասը (հոգի տարբերութիւնն և այլն) կարող
է համարվել սակավարժեք կամ երկրորդական,
բայց դա ճիշտ կլինի միայն Յոթանասնիցի
կամ Պեղիտտայի տեսանկյունից: Հստ այսմ
էլ թվում է, որ սրանց մեծ մասը, զուցե և
ամբողջը, ոչ թե կաղմոզի վրիպումներ են, այլ՝
ընթերցումների ընտրության լեզվացում գուրս
թողնվածներ, սխալ էլամ անարմեք (կրկնենք՝
Յոթանասնիցի կամ Պեղիտտայի տեսանկյու-
նից) համարվածներ: Բայց նախ՝ այս տեսակ
ընթերցումների արժեքը վճռելու որեւէ ճշգրիտ
լափանիշ չկա, երկրորդ՝ այսպիսի վերաբեր-
մունքով՝ մի ձեռագրով անհնար է ճշգրիտ
պատկերացնել հայերենի ոճական նկարագրի.
Երրորդ՝ տողատակում առկա (գուրս լիողնը-
ված) ընթերցումների մեծ մասի որակն էլ
դրեթե սրանց մակարդակին է:

Դուրս Կոարկեն և ասեն, թե ընթերցումների
նշանակման հետեղականության այս պահան-
ջը վերաբերելի է ավելի քննական, քան՝ հա-
մեմատական հրատարակություններին. սակայն
վստահ ենք, որ թույլ միջինը միշտ կարելի է
վճռել և նրանով առաջնորդվել:

Վերջապես, առնչակարեորը, այս ամենը
յուրեւ ի տալիս, որ հայերեն քննական ընթեր-
կազմողն այս հրատարակությունը, հատկապես
բուն բնադիրը, սլետք է օգտագործի մեծագույն
զգուշութեամբ: Սակայն սրա՝ հետ միասին սլետք
է ուրախութեամբ արձանագրենք, որ ապագա
մասնագետի աշխատանքը մեծապես հեշտաց-
ված է հրատարակությունը եզրափակող՝ նրա
հետազոտական մասերում եղած «Սուրբգրա-
կան վկայությունների ցանկով» (էջ 479—480):

Անկախ այս ամենից, արվածը՝ Դանիելի
մարգալ-Նուբյան հայերեն բնագրի համեմատա-
կան հրատարակությունը, տքնաբան և քանադիր
աշխատանքի արդյունք է, նրա հրապարակվելը՝
փաստ, որ, ինչպես արդեն ասել ենք, ուրա-
խալի և ողջունելի է, և որ, հուսանք, արեցինք
հենց այս գրախոսությամբ:

Գ. Հ. ՏԵՐ-ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ